

Nieuwe vormen van schoonheid en betekenis

Het begrip ‘kunst’ kende zijn hoogtijdagen in de 20e eeuw, op basis van nog veel oudere ideeën en concepten; het was de manier waarop schoonheid en betekenis werden georganiseerd. Maar de huidige netwerksamenleving vraagt om een veel vrijere benadering: hoog tijd om van de cultuursector een compromisloos betekenislaboratorium te maken.

Door Dick Rijken

De structuur van de 20e-eeuwse kunst- en cultuursector is eigenlijk een kopie van het organisatie-model van de christelijke kerk. Vanuit de Renaissance, Verlichting en Romantiek kwam een sterk verlangen om een alternatief voor de kerk op het gebied van hogere gedachten en gevoelens. Met legitimerende concepten als ‘beschaving’ en ‘Bildung’ smolt in de moderniteit het rationalisme van de Verlichting samen met de intuïtie van de Romantiek. ‘Mystiek’ werd ‘subliem’, ‘kerk’ werd ‘museum’ en ‘het woord’ werd ‘het werk’. Met natuurlijk de kunstenaar als grote voorganger: een onbegrijpelijke genie, functionerend in direct contact met een hogere werkelijkheid, en met als heilige opdracht om die werkelijkheid zichtbaar, hoorbaar en voelbaar te maken. Voor ons allemaal, om een beter mens van te worden.

Elitaire kunst

De schone kunsten waren het hoogste goed van de seculiere beschaving, gepresenteerd in witte en zwarte dozen, die er bewust op ingericht waren om een geïsoleerde ervaring van ‘het werk’ mogelijk te maken. Het museum of de zaal als zoveel mogelijk contextloze context. Sublieme schoonheid, tijdloze betekenis. Het werk moest voor zichzelf spreken. Het was de moderne tijd, de moderniteit van de industriële samenleving, waarin alles hiërarchisch georganiseerd was (net als vroeger, in de kerk). Al het goede kwam van boven, en er was een elite die ons de weg moest wijzen naar voren: de avant-garde, zij die voor de troepen uit liepen en de weg wezen. In wetenschap en kunst was het aan de elite om grote ideeën en theorieën te ontwikkelen. Zodat en opdat anderen die konden toepassen. Professionals, getalenteerd en geschoold, bepaalden wat kwaliteit was. Daar kon soms driftig over gedebatteerd worden, maar dat bleef in eigen kring.

Artistiek-industrieel complex

We hebben dan ook een eeuw lang gewerkt aan een heel stelsel van instituten en instituties om hier vorm aan te geven: musea, zalen, presentatieplekken, kunstonderwijs, conservatoren, orkesten en allerlei andere gezelschappen, kunstenaars, wetgeving (herinnert u zich de BKR nog?), kunstcritiek, fondsen, verzamelaars, besturen, vrienden-van, lobbyisten, etc. Noem het maar een artistiek-industrieel complex. Het heeft in de loop der jaren veel moois en waardevols voortgebracht en de intrinsieke waarde van kunst blijft onverminderd groot, maar het is helaas ook een vooral een zichzelf conserverend bolwerk geworden dat graag vasthoudt aan ideeën en structuren uit het verleden. Ook stelt de samenleving inmiddels meer kritische vragen dan het kan beantwoorden. Het wringt. Het artistiek-industrieel complex is een heel mooi, groot en duur antwoord op een vraag die inmiddels is veranderd. Niet in essentie – betekenis en schoonheid zijn zelfs belangrijker dan ooit – maar wel in operationele zin, in structuur, uitdrukking en vorm.

Zoeken naar betekenis

Vroeger kregen we ongevraagd betekenis aangereikt, maar konden velen er eigenlijk niet zo veel mee. Nu smeken we er om, maar moeten we op zoek. Thuis, op straat, op het werk, in de stad, op vakantie, in het ziekenhuis, in de auto, overal zijn we met betekenis bezig. Zelfexpressie? We doen niet anders. Reflectie? We hebben het met elkaar permanent overal over. Maar ondertussen voelen we ons steeds ongemakkelijker, zowel in de genadeloze jacht van de commercie op ons geld als in complexe bureaucratische systemen waar we nota bene ook nog vaak zelf deel van uitmaken. Veel producten en systemen zijn lelijk, oppervlakkig of betekenisloos. Lelijk omdat ze gevoelens oproepen die we liever kwijt dan rijk zijn, oppervlakkig omdat er voor verdieping geen tijd of ruimte is en het leven al ingewikkeld genoeg is, betekenisloos omdat we er niet van groeien.

Waar moet dat heen? Het is geen grote, abstracte vraag waar we eerst eens rustig over kunnen gaan nadenken, maar een dagelijks dilemma in alle keuzes die we (moeten) maken. In de netwerksamenleving zijn we tegelijkertijd afhankelijker van elkaar en zelfstandiger dan ooit tevoren. We mogen en moeten alles zelf doen. Dat is dan ook de reden waarom het begint te wringen. Netwerkbetekenis komt lokaal tot stand, is gesitueerd, voor alles, bij onszelf. En niet aan een witte muur. Als kunst het verleden is van schoonheid en betekenis, wat is dan hun toekomst in een pluriform en massaal netwerk van mensen, relaties en ideeën? Laten we hopen dat het meer is dan 'like' buttons of 1,48 miljard resultaten op het zoekwoord 'beauty' bij Google.

Mooie netwerken?

Het antwoord komt niet van boven, niet uit de wetenschap, niet uit het artistiek-industriële complex, maar van de zijkant, uit relaties, uitdagingen, verbindingen en verrassingen in onze dagelijkse leefwereld. De creatieve industrie, dat zijn we ook zelf, met een enorme honger naar kennis en vaardigheden op het gebied van expressie en reflectie. We experimenteren in de netwerken van ons dagelijks leven, waarin we permanent onszelf moeten (blijven) vormgeven. We hunkeren als doe-het-zelvers naar inspiratie in

de fysieke wereld, in situaties, in systemen of in gesprekken. Kunnen diensten of systemen in onderwijs, zorg, of veiligheid ook mooi zijn? Ontroerend, troostend, elegant, gracieus, opwindend, provocerend, confronterend of inspirerend? Vormgeving beperkt zich niet langer tot materie, beeld, geluid of tekst, maar heeft betrekking op alle keuzes van makers die verschil maken in de beleving van gebruikers. Gesitueerd, subjectief, persoonlijk betrokken en trouw aan zichzelf.

Schoonheid en betekenis, maar dan bottom-up, in plaats van top-down. Het artistiek-industriële complex mag dan niet meer van deze tijd zijn, de fundamenten ervan zijn vitaler dan ooit tevoren. Maar vertrouwen dat het allemaal wel goed komt met Google en Facebook aan het stuur, is naïef.

Sleutelen aan het hart

Elke maker in elk vakgebied is beter af met een goed operationeel inzicht in menselijke betekenis, om van alle systemen zelf nog maar te zwijgen. We moeten terug naar de essentie van de kunst- en cultuursector: ontroering, troost, menselijke maat, dubbelzinnigheid, elegante oplossingen, gesitueerde menselijkheid, ruimte voor subjectiviteit, (zelf)relativering, gevoel voor humor, enzovoorts. En we moeten vooruit door vanuit een artistieke mentaliteit te experimenteren met nieuwe vormen. Dat gaat niet over opleuken of mooi verpakken, maar over sleutelen in en aan het hart van onze systemen vanuit een betekenisgerichte mentaliteit en een esthetische gedrevenheid. Overal – in het hart van zorg, veiligheid, onderwijs, bestuur en alle andere sectoren van de samenleving, maar ook in onze dagelijkse levens.

Nieuw begrippenkader

Dit impliceert niet alleen een nieuwe praktijk van vormgeving. We hebben er ook een nieuw begrippenkader voor nodig dat we de komende jaren moeten ontwikkelen. Zo moeten we niet de creatieve industrie zien als toegepaste kunst, maar een artistieke mentaliteit zien als ziel van een genetwerkte makersamenleving. Experimentele artistieke expressie en reflectie in vele, vooral niet-traditionele media zijn dan broodnodig als bronnen van inspiratie,

niet alleen voor ontwerpers en professionele makers, maar voor alle netwerkburgers. Als we schoonheid en betekenis op deze manier opnieuw invulling geven en organiseren, dan is dat niet in het museum, maar in het dagelijks leven, in de ontworpen wereld waar we in leven. Dat lijkt op 'Bildung', maar het is uitgesproken toekomstgericht. Schatplichtig aan de 19e-eeuwse opvattingen over kunst, maar met andere doelen, spelers, rollen, processen en criteria. En als iedereen een maker wordt, hoe gaan we die mensen dan noemen die hen inspireren?

Investeren in experimenteren

Experimenteren met betekenis doen we in academies, labs en werkplaatsen, maar ook buiten op straat en in huiskamers. Vanuit de heilige overtuiging (toch weer) dat vrije artistieke reflectie en expressie voor precies de juiste inspiratie kunnen zorgen.

Meer en meer kunstenaars en culturele instellingen voelen zich aangesproken, regelingen als 'The Art of Impact' wijzen ook in de goede richting en zelfs in het op het verleden gerichte artistiek-industriële complex is veel te leren.

Als de uitdagingen in het dagelijks leven groot zijn en oude oplossingen niet meer werken, dan moeten de experimenten compromisloos, speels en diep kunnen zijn en hoeven ze ook niet door iedereen begrepen te worden. Overal in de samenleving moeten we die uitdaging aangaan. De private sector heeft tijd noch geld voor risicovolle experimenten (wie onderzoekt met experimenten hoe ik troost kan vinden in het zorgen voor mijn moeder met Alzheimer?). Daar moeten we als samenleving in investeren. Met artistieke experimenteerruimte, op zoek naar nieuwe vormen van schoonheid en betekenis. Dan geldt voor artistieke experimenten ook niet meer het potsierlijke criterium van publieksbereik, maar moeten ze vooral nieuwe vormen, nieuw denken en nieuw doen mogelijk maken.

Betekenislaboratorium

De kwaliteit van de creatieve industrie staat of valt met de vrije ruimte die er is om speels te kunnen experimenteren – niet omdat het moet van iemand anders, maar omdat het kan, omdat we

nieuwsgierig zijn, omdat we de wereld mooier en betekenisvoller willen en omdat het enige weg vooruit is in onbekend terrein. Dat roept veel oude en nieuwe vragen op. Hoe zijn de taken verdeeld tussen publiek en privaat? En tussen individu en organisatie? Wat zijn de kenmerken van en criteria voor een maatschappelijke infrastructuur waarin burgers vorm geven aan betekenis en schoonheid? Wat voor organisaties zijn daarvoor nodig naast labs en werkplaatsen? Hoe beoordelen we hun onderzoeksagenda's? Welke rol speelt onderwijs hierin? Wie leert eigenlijk van wie? En wat dan? Er is meer nodig dan de quasipublieke expressie- en reflectieruimte die ons vanuit Silicon Valley wordt aangereikt.

De keuze is aan ons en er hangt veel van af.

We moeten ons losmaken van oude opvattingen over en scheidslijnen tussen (kunst)disciplines of maatschappelijke sectoren en van de cultuursector een compromisloos betekenislaboratorium maken. Voor een 20e-eeuwse kunstliefhebber is het vloeken in de kerk, maar voor een netwerkburger is dat het wat het leven in de 21e eeuw glans geeft. Niet mystiek of subliem, maar wel geïnspireerd en vooral ook inspirerend – zintuiglijk, mentaal en spiritueel.

Dick Rijken is directeur van STEIM, een netwerkclub voor experimenten met muziek en geluid. Als lector Informatietechnologie en Samenleving aan De Haagse Hogeschool doet hij onderzoek naar artistieke mentaliteit als inspiratiebron voor verschillende maatschappelijke domeinen en opleidingen. Al meer dan 25 jaar is hij op zoek naar manieren om de systemen waar we in leven mooier en betekenisvoller te maken.

Muzikale objecten

STEIM is een internationaal opererend netwerklaboratorium op het gebied van nieuwe technologie voor geluid, muziek en muzikaliteit. Het gebruikt de resultaten van meer dan 40 jaar experimenteren om oplossingen voor onoplosbare problemen te bieden en maatschappelijke verbindingen te leggen. Sinds enkele jaren werkt STEIM samen met Vanboeijen, een zorginstelling in Assen voor mensen met een meervoudige beperking, aan de ontwikkeling van muziekinstrumenten die de kwaliteit van leven voor de cliënten verbeteren.

Voor veel mensen met een beperking is het absoluut ondenkbaar dat ze een klassiek muziekinstrument zouden kunnen bespelen, terwijl in sommige gevallen muziek nog een van de weinige vormen van communicatie voor hen is. De beperkingen van de gebruikers dwongen de makers terug te gaan naar de absolute fundamenteën van de muziek: eenvoudige, essentiële geluiden, melodieën en muzikale patronen. In het project worden eenvoudige objecten ontwikkeld die bij de minste aanraking al muzikale geluiden kunnen produceren. De interactie met de objecten brengt niet zelden een ontroerende, primaire en emotionele reactie bij mensen teweeg.

www.steim.org

Project STEIM's samenwerking met Vanboeijen (o.a.) **Aanvrager** STEIM
Subsidie € 474.500
Deelregeling Meerjarige programma's → Programma 2013-2014

